

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A sárospataki ref. főiskolában és Sárospatak környéke iskoláiban használt ismert és ismeretlen tankönyvek.

SZILÁGYI BENJAMIN ISTVÁN sárospataki tanár, majd tolcsvai és sátoraljaújhelyi lelkész* összeállításából ismerjük a sárospataki iskolában használt tankönyvek sorozatát. Megtaláljuk benne MOLNÁR GYÖRGY kolozsvári rektor „*Elementa grammaticae*“ (RMK II. 351. 618), MELANCHTON FÜLÖP „*Grammatica major*“ (II. 567), KÁROLI PÉTER kolozsvári rektor, majd váradi lelkész „*Elementa grammaticae graecae*“ (II. 327. 426), MELANCHTON FÜLÖP „*Erotemata*“ (RMK nem ismeri), PÉCZELI IMRE komáromi rektor „*Isagoge rhetorica*“ (a RMK nem ismeri), KECKERMANN „*Rethorica major*“ (RMK nem ismeri), MELANCHTON FÜLÖP és LOSSIUS LUKÁCS „*Dialectica*“ (RMK nem ismeri), és KECKERMANN „*Systema logicum*“ (RMK nem ismeri) című műveit, majd MAGIRUS JÁNOS *Physiologia*-ját (a RMK nem ismeri), KECKERMANN *Systema physicum*-át (a RMK nem ismeri), ALSTED és KECKERMANN *Metaphysica*-ját (a RMK nem ismeri), MELANCHTON FÜLÖP *Loci communes*-ét (a RMK nem ismeri), a *heidelbergi kátét* (II. 394. 565. 654), URSINUS és TRELECIUS meg nem nevezett művét (a RMK nem ismeri), KECKERMANN *Systema theologicum*-át (RMK nem ismeri), WOLLEBIUS és WENDELINUS *Compendium theologicum*-át (II. 484. WENDELINUSÉ SZABÓ KÁROLY RMK-a nem ismeri).

Mikor TOLNAI DALI JÁNOS lett az iskola rektora, URSINUS, POLANUS, SCHARPIUS, BUCANUS, TRELECIUS, PAREUS, WOLLEBIUS és KECKERMANN műveit — *velut compendia minus commoda* — kiküszöbölte az oktatásból s csak AMESIUS „*Medullájá*“-t (RMK II. 1562. és 1563. sz., mindkettőnek csak egy 1685-ből való debreceni kiadását ismeri) és „*Casus conscientiae*“-jét hagyta meg. A metafizikát nem tanította, mert kijelentette, hogy metafizika egyáltalán nincs, KECKERMANN és ALSTED fizikáját (a RMK nem ismeri) és egyéb műveit pedig lebecsmérelte s azt mondta, hogy csupa haszontalanságokat és hazugságokat tartalmaznak. KECKERMANN logikáját is zavarosnak tartotta s

* ZOVÁNYI JENŐ cikkei a „Theologiai Lexikon“ részére a magyarországi protestantizmus történetéből (1940) 456. l.

nem tanította. Annál tökéletesebbnek tartotta RAMAEUS filozófiáját (SZABÓ KÁROLY RMK-a nem ismeri). Végül kiküszöbölte BUCHANAN és SPETHE ANDRÁS latin zsoltárverseit (SZABÓ KÁROLY RMK-a ezek egyikét sem ismeri) is és magyar fordításokkal helyettesítette.*

TOLNAI DALI JÁNOS 1639—1642 közt vezeti rektorként a sárospataki kollégiumi oktatást,** tehát SZILÁGYI BENJAMIN ISTVÁN tudósítása szerint az első könyvcsoport 1639-ig lehetett tankönyvül használatban, a második pedig 1639-től kezdődőleg.

Még pontosabb jegyzéke maradt fenn a sárospataki ref. főiskola tankönyveinek a főiskola 1648. június 10-én összeállított szabályaiban, amelyek a következő tankönyveket írják elő:

a) a kisebb falusi iskolák részére:

Alphabetarium cum brevi nomenclatura — a RMK nem ismeri.

Donatus — a RMK 1583—1678 közt való kiadását nem ismeri.

Grammatica Molnaris (II. 351. 618.)

Vestibulum Januae lingvarum (II. 638. 615.)

Cato (II. 216. 269.)

Colloquia Cornelii — SZABÓ KÁROLY RMK-a nem ismeri.

Civilitas Morum Erasmi (II. 283. 1598-ból) vel his similes.

b) A közepes falusi iskolák részére — mint Tolcsva, Bénye, Mád, Zemplén, Gálszécs, Helmec, Szerencs, Szentpéter, Hejcze, Kapos, Újlak stb. — MOLNÁR Grammatica-ján túl (II. 351. 618.).

Syntaxis *Philipi Melanchtonis* cum brevi et perspicua explicatione — a RMK. nem ismeri.

Prosodia Molnaris — a RMK nem ismeri.

Prosodia *Philippi* vel *Emmanuelis* (?) — a RMK nem ismeri.

„Classici autores pro exercitiis usurpari poterunt:

Epistolae familiares *Ciceronis* (II. 1607. ?).

Janua lingvarum *Comenii* (II. 614. 637.).

Erasmi colloquia — a RMK II. 2060. sz. a. 1701-nél régebbi kiadását nem ismeri.

Dialogorum sacrorum liber (?) — pro soluta oratione —, vagyis a prózáírók közül.

Pro ligata (oratione) — a költők műveiből:

Virgilius (II. 604.).

Eobanus Hessus — a RMK nem ismeri.

Buchananus — a RMK nem ismeri — aut saltem.

* SZOMBATHI, JOHANNES: Monumenta protestantium Hungariae ecclesiastica. I. Historia scholae seu collegii ref. Sárospatakiensis (1860) 139—141. l. — Kivonatos fordítását adja MARTON JÁNOS: A sárospataki református főiskola története, I. (1931) 64. l. 5. jegyzetében.

** ZOVÁNYI JENŐ i. m. 488. l.

Virgilius evangelizans — a RMK. II. 873. sz. a. csak 1656-ból való kiadását ismeri.

De ezek mellett különösen ajánlják — maxime cuique commendata esse volumus — a következő két művet:

Invitationem progymnasmatum *Anthonii* — a RMK nem ismeri — et Phraseologiam *Aldi Manutii* — a RMK nem ismeri.

c) A nagyobb községekben — Miskolc, Rimaszombat, Szikszó, Tály, Szántó, Ungvár —.

Rhetorica *Peczeli* — a RMK nem ismeri.

Logica *Keckermanni* — a RMK nem ismeri.

Grammatica graeca *Petri Caroli* (II. 675.) pro cinosura, pro exercitiis vero proponendae sunt

Orationes Ciceronis — a RMK II. 768. sz. a. csak 1652-ből való kiadását ismeri — cum debita analysi grammatica, rhetorica et logica.

d) A partikuláris iskolákban — mint Göncön, Tarcalon, Tokajban, Keresztúrt, Liszván és Újhelyen — ex professo doceri debet

Logica *Keckermanni* — SZABÓ KÁROLY RMK-a nem ismeri — theoretice et practice, itemque

Graeca lingua...

Fundamenta christianae religionis praeterea, catecheticae nimirum institutiones iuxta

Catechesin *Siderii* pro tyronibus (I. 610. 733.). *

Catechesin Hejdelbergensem (II. 654.) pro maioribus et

Ursini brevem aliquam epitomen — SZABÓ KÁROLY RMK-a egyet sem ismer — in omnibus scholis ordinarie diebus Mercurii, Sabbathi ac Domini(cis) fidelissime doceri jubemus.*

A három feljegyzésben felbukkanó és csak valamennyire is meghatározható tankönyvek mellé mindenütt odajegyeztem, hogy SZABÓ KÁROLY RMK-a ismeri-e őket.

Hozzá megnéztem SZTRIPSZKY Hiador *Adalékait* is, de nála is csak három további munka magyarországi kiadása nyomát találtam. Az egyik DONATUS *Metodus*-ának egy 1700-i, tehát elég távol eső kiadása (2706.), a másik MOLNÁR *Grammaticá*-ja 1698-ból való 2. kolozsvári kiadása (2684.) és a harmadik CICERO *Epistolae familiares* c. műve 1664-ből való lőcsei kiadása (2587.).

Az eredmény elég meglepő.

* Országos Levéltár, Kam. Acta publ. 24. 42. — A sárospataki 1648-i zsinat határozatait más forrásból két részletben kiadta HEGEDŰS LÁSZLÓ: „A tiszáninneni hely. hitv. egyházmegyék kormányzata a ‚Carolina resolutio‘ kiadatása előtt“ és „Az 1648-i tanrendszer (A zemplényi ref. egyházmegye anyakönyvéből)“ címek alatt. Sárospataki Füzetek, 1859. 475—483. és 1862. 445—448. ll.

Az derül u. i. ki, hogy a magyar könyvészetben egész soruk ismeretlen a sárospataki főiskolában és a Sárospatak környékén levő iskolákban használt tankönyveknek.

Még pedig SZILÁGYI BENJAMIN ISTVÁN 1639-ig terjedő sorozatából ismert 5, ismeretlen 12, TOLNAI DALI JÁNOS 1639—1642 közt használt tankönyvei közül nem ismeretes egyik sem, az 1648-i szabályzatban felsoroltak közül ismert 11, ismeretlen 16, vagyis összesen 16 könyv áll 33 ismeretlennel szemben, másszóval: a tankönyvek kétharmada hazánkban ismeretlen kiadásban használtatott.

Lehet ugyan, bár nem valószínű, hogy egyik-másik könyv nem is jelent meg hazai utánnyomásban. Ez azonban nem változtat azon a feltűnő tényen, hogy még a XVII. században is csak az egyharmadát ismerjük egy hazai protestáns főiskola tankönyveinek. És ha a tény maga általánosságban ismeretes is, egy ilyen különleges összeállításnak megvan az a haszna, hogy a kétszerannyi ismeretlen tankönyvcím feltárásával ösztönzésül és útmutatásul szolgál arra, mit kell keresnie és mit lehet még megtalálnia régi magyar könyvészetünknek, adatai tehát máris felveendőek a régi magyar anyag nyilvántartásába.

Az elég pontos könyvcímek alapján a további kutatásnak abból kell kiindulnia, hogy a használatba vett könyvek legnagyobb része külföldről való behozatal útján aligha volt megszerezhető, tehát ezekről utánnyomások készültek. Az utánnyomások hitele is nagyobb maradt, ha az új kiadások sem a cím, sem a kiadó, sem az évszám nem változott s nyilván az áruk is jobban tartható volt.

Ezért az ismeretlen sárospataki tankönyvek hazai nyomású példányai nem a címlapjaikról, hanem a betűikről és a kiállításukról ismerhetők fel, a hazai eredetűek felkutatása pedig újabb, sok eredményt ígérő különleges feladat. SZIMONIDESZ LAJOS.

A nagyszombati jezsuita nyomda XVIII. századi aprónyomtatványai. Az 1726. esztendő jelentős újítást léptetett életbe a magyarországi nyomdatermékek kormányhatósági ellenőrzése terén, 1726. február 8-án ugyanis a kancellária rendeletet intézett a helytartótanácsához (Kancelláriai levéltár, Conceptus expeditionum 1726. február Nr. 19), melylyel arra utasította, hogy követelje be az összes nyomdáktól az 1712. évtől kezdődően előállított nyomdatermékek lajstromát, annak megjelölésével, hogy cenzurázva voltak-e s ki cenzurázta azokat? Utasítsa továbbá az összes nyomdákat, hogy a folyó évtől kezdve időszakonként küldjék be hozzá 3—3 példányban a nevezett időn belül előállított sajtótermékeket, amelyek azután a kancelláriához továbbítandók. Nem állapítható meg, hogy mi indította a kancelláriát e rendelkezés kibocsátására, mert a kancelláriai levéltárban található eredeti fogal-

mazvány szerint írásos előterjesztés nem előzte meg a kancelláriai rendeletet (non autem fuit specialis referada, sed tantum conclusum consilii), maga a rendelet is csupán azt hangsúlyozza bevezetésében, hogy több okból szükségesnek látszott megismerni a hazai nyomdáknak előállított termékeket (ex pluribus eatenus concurrentibus motivis scire conveniret qualesnam libri aut alia etiam opera in typographiis in praefato regno nostro Ungariae habitis typis mandentur).

A helytartótanácsnak 1726. június 17-én a kancelláriához intézett jelentéséből megállapítható, hogy a helytartótanács végrehajtotta ugyan a kancellária rendeletét, eredménye azonban alig lehetett kielégítő, mert a helytartótanács 1752. június 2-án Győr, Pozsony, Lőcse, Buda, Sopron és Debrecen városok tanácsait, valamint a nagyszombati és kassai jezsuita rektorokat felszólította, hogy a nyomdatermékek beküldésére vonatkozó utasítást tartsák be. (Helytartótanácsi levéltár. Miscellanea, fasc. 48. Nr. 240.) Ugyanezen ügyben a helytartótanács 1754. március 5-én újabb szigorú rendeletet intézett a nevezettekhez (Helytartótanácsi levéltár u. o.), amelynek azután foganatja is lett, mert innen kezdve a nyomdák szemmel láthatóan pontosabban megfeleltek a kiadott utasításnak. A nyomdai kötelempéldányok beszolgáltatására vonatkozó rendelkezések hatása alatt a nagyszombati jezsuita nyomda 1754-től kezdve nem csupán a könyveket, hanem az apró nyomtatványokat is beküldte a helytartótanácsnak, ámbár erre utasítása nem volt. Maguk a beküldött apró nyomtatványok nem maradtak fenn, fennmaradtak azonban a kísérő jegyzékek, melyek a beküldött apró nyomtatványok címeit tartalmazzák. Az apró nyomtatványok sorában figyelemreméltók a jezsuita iskoladrámák programjai azért, mert az eddig ismert jezsuita iskoladrámák (TAKÁCS JÓZSEF: *A jezsuita iskoladráma* II. Budapest, 1937.) kiegészítésére kiválóan alkalmasak. Sajnos, csupán néhány esztendőről készültek ilyen részletes jegyzékek, de ezekből is megállapítható, hogy milyen bőséges volt a termés a jezsuita iskoladrámák terén.

A jezsuita iskoladrámák címeit úgy közöljük, amint azok a nevezett jegyzékekben foglaltak. A közölt címek kiegészítésére TAKÁCS JÓZSEF idézett munkája használható fel. Az iskoladrámák címei után zárójelben feltüntetett városnevek a jegyzékekből vannak átvéve s azokat a helyeket jelölik meg, ahol az iskoladrámák előadásra kerültek. Ez a megjelölés amellet bizonyít, hogy ugyanazt az iskoladrámát több helyen is előadták, de az sincs kizárva, hogy ugyanaz a drámai tárgy került különböző feldolgozásban előadásra. A kísérőjegyzékekben foglalt iskoladrámák címei a következők:

1754: *Jugurtha* (Nagyszombat), *Tres pueri Babylonici* (Nagyszombat), *Joacház* (Nagyszombat), *Emericus* (Besztercebánya), *Puerorum*

detecta coniuratio (Nagyszombat), *Herodes Iudaeae tetrarcha* (Nyitra), *Dániel in lacum leonum coniectus* (Nyitra), *Jonathás* (Szokolca), *Jechoniás* (Trencsén), *Eliacim* (Selmecbánya.)

1754—55: *Cuno* (Komárom), *Balthasar* (Besztercebánya), *Nicolaus Esterházi* (Nyitra), *Aman* (Nyitra), *Messias rex Iudae* (Selmecbánya), *Alexander* (Selmecbánya), *Oropastes* (Szokolca), *Idomenaeus* (Trencsén), *Heracleon* (Trencsén), *Mathaeus* (Trencsén), *Ascanius* (Nagyszombat), *Nero* (Nagyszombat), *Trifon* (Nagyszombat).

1756—57: *Jehanguirus* (Komárom), *Pancratius* (Komárom), *Filius prodigus* (Besztercebánya), *Inermis rex* (Nyitra), *Michael Bogoris* (Nyitra), *C. Mucius Scaevola* (Nyitra), *Dasius* (Nyitra), *Mercurius* (Nyitra), *Alexis* (Pozsony), *Demetrius* (Selmecbánya), *Procopius* (Trencsén), *Cirus minor* (Nagyszombat), *Ibraim* (Nagyszombat).

1759—60: *Iovianus* (Hradistye), *Alvarus de Luna* (Strassnitz), *Quintus Flavius* (Szokolca), *Romulus et Remus* (Trencsén), *Sedecius* (Besztercebánya), *Pacuvius* (Selmecbánya), *Tres pueri Babylonici* (Selmecbánya), *Iosephus venditus* (Trencsén), *Aelius Seianus* (Pécs), *Alexander* (Strassnitz), *Octavius Caesar* (Nagyszombat).

1760—61: *Nicolaus Zrinius* (Strassnic), *Aelius Seianus* (Pécs), *Alexander* (Strassnitz), *Ioas septennis* (Selmecbánya), *Caius Marcius Coriolanus* (Besztercebánya), *Corbalo* (Trencsén), *Solymannus* (Nyitra), *Syrao et Heracleon* (Trencsén), *Meleager* (Trencsén), *Saul* (Nagyszombat), *Der von der ewigen Weisheit* (Magyar-Bród), *Salamon et Geisa*.

1761—62: *Nebemias* (Nagyszombat), *Damon et Pythia* (Nagyszombat), *Babilas* (Besztercebánya), *Thaebae vindicatae* (Nagyszombat), *Emericus et Andreas* (Trencsén), *Lesbius* (Szokolca), *Thianus* (Nagyszombat), *Thobias iunior* (Trencsén).

Innen kezdve, sajnos, nem sorolták fel címük szerint az apró nyomtatványokat, hanem csupán fajoként jelölték meg azokat a következő módon: *His accedunt directoria variarum dioecesium, Societatis, catalogi defunctorum variarum congregationum, litterae invitatoriae, theses, testimonia, assertiones theologicae, iuridicae, philosophicae, variae orationes panegyricae, pagellae variae, periochae, reimpressi item libri ordinarii scholastici et precatorii, amiből megállapítható, hogy a nyomdában előállított apró nyomtatványok egyházi, ájtatossági és főleg iskolai célokat szolgáltak, irodalmi értéket alig jelentettek.*

GÁRDONYI ALBERT.

A Gyóni-kötetek kiadásainak története. GYÓNI GÉZA élete valóságos regény, így hát sok az érdekesség kötetei kiadása körül is. Könyveinek kiadásai bizony nem mentek olyan egyszerűen, mint a legtöbb írónál, hogy elviszi a kiadóhoz vagy a nyomdába, s aztán

megjelenik a mű; hányatott volt az élete, különlegesen voltak könyvei kiadásának a körülményei is. Nem lesz érdektelen, ha ezeket felvázoljuk. Életrajza az irodalomtörténetre tartozik, itt csak érintjük, amikor a dolog természete kívánja.

A kötetek életrajzi vonatkozásait, verseinek lelki indítékait, műzsáit, az egyes versek keletkezési idejét, változatait, érdekességeit GYÓNI GÉZA *Összes Versei* MEFHOSz. kiadásában (1941—1942.) találhatja meg az érdeklődő. A kiadásokkal kapcsolatban sok újdonság és érdekesség van még GYÓNI GÉZA *Repülj már levelem...* kötetében is.

1. *Versek*. Írta GYÓNI Á. GÉZA. Pozsony, WIGAND F. K. könyvnyomdája, 1904. 1901—03-ban írt verseiből szedte össze. Alapja a kötetnek: kéziratos „pozsonyi piros notesze“ 1902—03-ból. A kötet előfizetési felhívások útján adódott ki. Ennek a könyvnek a címlapján használja először a GYÓNI-nevet; előző hírlapi közléseknél (*Képes Családi Lajok, Nyugatmagyarországi Híradó*) még ÁCHIM GÉZA van aláírva.

Az előfizetőknek a megcímzett példányokat részben már teológustársai adták postára, mert ő 1904. január 24-én amerikai párbajból kifolyóan öngyilkossági kísérletet követett el.

2. *Szomorú szemmel*. Versek, 1909. Franklin-Társulat nyomdája, LAMPEL bizománya. — 1904-től 1909 elejéig írt verseiből szedte össze. 1909. februári keltezésű előfizetési felhívás útján való gyűjtés és nagybátyjától, ACHIM ÁDÁM szarvasi ev. esperestől örökölt s GYÓNI GÉZA nagykorúságával esedékessé vált részvények ára tette lehetővé a kötet megjelenését.

A kötet korrektúrája, szétküldése, sőt egyes példányok ajánlása e sorok írójára maradt, mert a szerző Boszniában volt fegyvergyakorlaton.

Az ismertetések könyvészetének egyrésze megtalálható GULYÁS PÁL „*Magyar írók élete és munkái*“ I. kötetében ACHIM GÉZA címszó alatt.

3. *Élet szeretője* című kötetét GYÓNI GÉZA már 1911. márciusában Sopronból hirdette előfizetési felhívásban „HOLLÓ JÁNOS festőművész címlapjával“, de elégtelen előfizetés miatt le kellett mondania kiadásáról. A soproni kudarcok után GYÓNI GÉZA szabadkai újsághoz került s anyagi helyzete a *Bácskai Hírlap*nál rendezettebb lett. Sopronból a versek műzsája bízta a kötet kiadására. Szabadkán a kiadást 1914-re tervezte a szerző. „HEUMANN M. bizománya“-képen. A *Bácsmegyei Napló* 1913. dec. 11-én jelentette is a közeli megjelenést és előfizetést hirdetett a könyvre; a GYÓNI-szerkesztette szabadkai *Szinbázi Ujság* is hirdetett rá előfizetést. Ugy látszik azonban, nem

jött össze elég előjegyzés, mert a világháború kitöréséig, itthonlétéig a kötet nem jelent meg.

A Przemyslből való *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett* című, meg a hadifogságból való első, *Levelek a Kálváriáról* című kötetének itthoni nagy sikere után merült fel csak újra az *Élet szeretője* kiadásának gondolata. E sorok írója, kötetének lelki gondozója féltette az oroszellenes przemysli versek íróját ott a fogságban a megtorlástól, azért leveleiben a kötetekről, mint GYÓNI GÉZA gyermekeiről írt neki. Így vetette fel ennek a kötetnek a kiadását, mint „a kis Jolánnak intézetbe való adását“. A hadifogoly költő beleegyezett és arra kérte „a gyámot“, hogy „a kis Jolán kelengyéjét jól nézze körül“. A szabadkai kézirat alapján aztán némi kihagyásokkal megjelent a kötet: *Élet szeretője*. Versek, 1909—1914. Budapest, 1917. Athenaeum. — Második kiadás: 1918. ugyanott. — Az ismertetések könyvészetét lásd GULYÁSban.

4. *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett*. — A két ostromot állt és éhség miatt elesett Przemyslben írt versek kiadásának a története a legérdekesebb. Csodás véletlen folytán öccse, ÁCHIM MIHÁLY tényleges honvédfőhadnagy is bekerült Przemysl védőseregébe. Az ő lelkes tisztársai fedezték fel az osztrák pionírezredben szolgáló költőt. PIACSEK KAMILL hadnagy vitte el a kéziratot a *Tábori Ujság* szerkesztőségébe, ahol MOLNÁR KÁLMÁN dr. szerkesztő kapott rajta, GEÖCZE BERTALAN dr. pedig kieszközölte a várparancsnokságtól az engedélyt a kötet kiadására.

Az eredeti, przemysli kiadás címlapján a cím alatt ez van: „Versek. Írta Gyóni (Áchim) Géza pionír. A cs. és kir. várparancsnokság jóváhagyásával a küzdő katonák karácsonyára. Przemysl, 1914. Minden jog fenntartva. Nyomatott Knoller és Fia könyvnyomdájában, Przemysl.“ A belső címlap hátlapján pedig ez van: „E verskötet jövedelme a przemysli harcok alatt elesett hős népfelkelőink árváinak és özvegyeinek segítésére szolgál. A könyv ára 1 korona, s a pénz Piacsek Kamill hadnagy címére küldendő: 16. népfelkelő honvéd gyalogezred, 7. sz. tábori posta.“

Lengyel volt a nyomda, az, amelyben a *Tábori Ujság*ot is nyomták. Hosszúékezetű magánhangzók nem voltak benne. A magyar nyomdászok (beosztott katonák) néha bizony reszeltek is egy-egy lengyel ékezetten. A GYÓNI-kötetből 1000-es példányszámban 10 sorozatot nyomtak. A nyomdai kézirati példány a *Tábori Ujság* szerkesztőjének, MOLNÁR KÁLMÁN dr.-nak tulajdonában maradt. Utolsó verse volt az „Álom a sátorban“ című.

Itthoni kiadásai. Przemyslből GYÓNI GÉZA egyes verseket levelekben küldött haza szabadkai műsájának. Ezeket lapja, a *Bácskai Hir-*

Lap közölte. Hazakerült olykor repülővel a przemysli *Tábori Ujság* is; ebből a lapok közölték a GYÓNI-verseket. De maga a költő is küldött verseket a fővárosi lapoknak, különösen a *Budapesti Hírlap*nak. Ezeket aztán e sorok írója gyűjtötte. De hazarepült RÁKOSI JENŐnek a przemysli füzet 3. ezréből egy teljes példány is. Ezt 48 órára kölcsönkapva, kiegészült a gyűjtésem. Másolatokat készítettem az egész kötetről. Egy másolatot elküldtem TISZA ISTVÁN gróf miniszterelnöknek is. Szavahihető helyről hallottam, hogy nagyon megtetszett neki. Ezt mutatta az is, hogy mint az Országos Hadsegélyző Bizottság elnöke hozzájárulását adta ahhoz, hogy a kötetet a Bizottság kiadja. Így jelent meg itthon 1915 márciusában az I. kiadás a Hadsegélyző Bizottság kiadásában, a *Budapesti Hírlap* nyomdájában 10.000 példányban az eredeti przemysli kiadáshoz képest a fent vázolt módon 7 verssel gazdagodva. Már októberben követte a II. kiadás ugyanott 3000 példányban, ismét 3 verssel bővülten. GYÓNI GÉZÁVAL való virágnyelvű levelezésünkben a przemysli kötet, „a kis Géza“.

Az itthoni I. és II. kiadásnak a nyomtatásában is utánoztuk a kirepült várbeli példányt s a RÁKOSI-félenek a címlapját is adtuk hasonlóan a rajtalevő kéziratot ajánlással együtt. Így hangzott:

„Méltóságos Rákosi Jenő úrnak
nagy tisztelettel

Gyóni Géza.

*Reménykedő magyaroknak
Küldöm át a légen.
Reménykedő magyarokkal
A jó Isten legyen!*
Przemysl, dec. 20.

Gyóni Géza.“

A 10 többletversből a Przemyslből kéziratban érkezettek „Órangyal“-nál (a szabadkai múzsánál) s az illető lapok főszerkesztőinek örököseinél vannak. Ugyanaz maradt a kötet versállománya, mint az itthoni II. kiadásban, a következő kiadásokban is még: III., 1916. jún. (4.000) és IV., 1917. máj. az Athenaeumnál. A kötet 1921-es athenaeumi kiadásába már — TSCHERK ERNŐ hadifogoly-bajtárs szíveségéből beletehettük azt a 2 verset is, amely még Przemyslben íródott, de onnan haza már nem kerülhetett. Ez az 1921-es kiadás egyenes leszármazottja az előző itthoni kiadásoknak, ezért található benne a kutató az eredeti przemysli kiadástól való némi eltéréseket.

5. *A német przemysli kötet és egyes verseinek más fordításai.* — Előzően egyes verseket fordítottak le németre (VÉSZI JÓZSEF, SOMLÓ KÁROLY, S. MEHRING). 1915 nyarán ÁCHIM MIHÁLY főhadnagynak Drezdában élő sógora, WOTOCSEK RUDOLF, hazajött Besztercebányára;

ott hoztuk össze a przemysli kötet verseinek német fordításait. SIGMAR MEHRINGnek, a magyarul nem tudó egyik német fordítónak kartársam, BÖHM (BÁNKÚTI) DEZSŐ dr. fordította prózában a verseket, s azokat MEHRING az eredeti formában költötte át. Könyvünk kedvéért akkor a kiváló magyar fordító, HORVÁT HENRIK is Besztercebányára jött: WOTOCSEK RUDOLF buzgóságából és anyagi támogatásával 1915 végén megjelent a teljes przemysli kötet: „*Auf polnischen Fluren, am Lagerfeuer*“. Dresden, 1915. C. C. MEINHOLD & Söhne“. A verseket fordították az említettekén kívül: J. SCHNITZER, H. GLÜCKSMANN; a kötet prózai részeit: SOMOGYI PÉTER.

Egyes versek fordításai a következő gyűjteményekben jelentek meg: GRAGGER RÓBERT „*Anthologia Hungarica*“. Insel-Verlag, Leipzig, 1923; HUSS RICHÁRD „*Ne bánts!*“ Debrecen, 1918; LEFFLER BÉLA „*Ungersk Lyrik*“. Stockholm, 1926; GEORGES-PHILIPPE DHAS „*Poèmes Hongr.*“, 2. kiadás, Budapest, 1935; O. MÁRFFY „*Palpiti del cuore magiaro nella sua lettera*“. G. B. PARAVIA & C., 1937. — Akad még finn, török, angol, szlovén fordítás is. Amiről e sorok írója tud, azt megemlíti GYÓNI GÉZA Összes versei készülő 3. kiadásában az egyes versek jegyzeteiben.

A *Lengyel mezőkön* című kötet irodalmáról GULYÁS PÁL munkája és GYÓNI GÉZA *Összes verseinek* „Irodalmi tájékoztató“-ja s jegyzetei adják meg a legszükségesebb irányítást.

6. *Levelek a kálváriáról és más költemények* (a fogságból), 1915. Budapest, 1915. június. Athenaeum. — 1915-ben, a hadifogságban, Alatyrbán és Krasznajarszkban „Örangyal“-ához (ápr.—dec.) írt, de el nem küldött 33 verses levelét és 8 más versét GYÓNI GÉZA leírta egy füzetbe. Az 1915—16. év fordulóján ROSTYNE FORGÁCH ILONA grófnő látogatott el a Magyar Vöröskereszt megbízásából Krasznajarszkba, a fogolytáborba. Ő hozta haza a neki ajánlott s a család tulajdonában lévő füzetet. BAKY ISTVÁN, gyönki tanár, csererokkant még 7 új verset hozott hozzá. Így született meg az új kötet, fogolylevelezésünkben „a kis Miska“. — Az ismertetések könyvészetének egy része „GULYÁS“-ban.

7. *Rabságban* című kötet. — GYÓNI GÉZA noteszekbe, füzetekbe írta Alatyrbán és Krasznajarszkban e kötet egyes ciklusait (1915—1917). TSCHIEK ERNŐ, iglói rajztanár GYÓNI GÉZA kéziratairól selyempapírosra lemásolta s mint csererokkant — egy faládika kettős fenekébe rejtve — hazahozta. (Jelentette a *Budapesti Hírlap* 1918. május 22-i száma.) Az Athenaeum 1919-ben kiadta a kötetet, élén TSCHIEK ERNŐnek GYÓNI GÉZÁRÓL készített linoleum-metszet képével és a költő utolsó napjairól szóló levelével. A kötet itthon kapta a címét, így: „GYÓNI GÉZA: *Rabságban*. Utolsó versek (1915—1917).“

8. *Versek. Béke, háború, fogság* című kötete, amely 1926-ban az Athenaeum kiadásában jelent meg, anthologia volt költőnk régi 6 kötetéből, néhány vers pedig kézirat füzetből került belé. A versek kiválogatásában az Athenaeum részéről BÓKAY JÁNOS segített e sorok írójának.

9. *Összes versei*. Sajtó alá rendezte GYÓNI FERENC dr. MEFHOSZ könyvkiadó, Budapest, I. kiadás 1941. jún.; II., változatlan kiadás 1942. jan.; III., javított és jegyzeteiben bővült kiadás előkészületben. — Ez a könyv GYÓNI GÉZA 6 régi kötetét foglalja magában teljes egészében, előszavaik nélkül, csak a verseket. Általános előszót, életrajzi tájékoztatót és jegyzeteket adtunk az elejére, illetve a végére. Az 1—3. kötetet az előző kiadások alapján adtuk benne. A 4—6. kötethez azonban van mondanivalónk, amit részben más alakban és csoportosításban az „*Összes versei*“ előszavában és jegyzeteiben is érintettünk.

A 4. *Lengyel mezőkön...* című kötet közlését illetően ebben az „*Összes versei*“ című könyvben alapunk a GYÓNI GÉZA katonaládájában később hazakerült példányok egyike volt; a 10 többlet versre vonatkozólag pedig mindig a leghitelesebb forrás. A 2 utolsó vers már a BALOGH ISTVÁNTÓL hazamentett GYÓNI-kézirat alapján volt ellenőrizhető. Ezekből magyarázhatja meg a kutató, ha az *Összes versei* przemysli része közlésében az előző itthoni kiadásokhoz képest itt-ott némi eltérést talál. Az ezirányú nyomokat lásd az összkiadásban az egyes versekhez írt jegyzetekben. Az „*Órangyalnak*“ levelekben megküldött versek, meg a kötet közlései közt levő különbségeket már részletesen megállapítottam GYÓNI GÉZA „*Repülj már levelem...*“ című kötetében. (Ezt a kiadást alább 10. alatt jelezzük).

Az 5. *Levelek a Kálváriáról* stb. című és a 6. *Rabságban* című kötetek között ebben az „*Összes versei*“ című összefoglaló kötetben átcsoportosítást végeztünk. A *Rabságban* című kötet leveles részét áttettük a *Kálváriás levelek* I. részéhez, az athenaeumi Kálváriás-kötet „*más költemények*“ alatt közölt verseit viszont az összefoglaló kötet *Rabságban* című része élére.

A 6. *Rabságban* című kötetnek az *Összes versei*ben való közléséről is van megjegyezni valónk. BALOGH ISTVÁN 1920 nyarán hozta más kéziratoss emlékekkel és relikviákkal együtt az addig csak a TSCHERK-féle másolat alapján kiadott kötetből ismert „*utolsó versek*“-et. Az *Összes versei* közlésében tehát módunkban volt ellenőriznünk előző kiadásunk közléseit. A ciklusok sorrendje magától adódott. Időrendben helyeztük el őket. Ebből magyarázható az az átcsoportosítás, amit már fentebb jeleztünk. A ciklusok régi és új sorrendjében még az a változás történt, hogy a „*Jézus. Mai legenda*“

című töredék lett az *Összes verseiben* az utolsóelőtti, míg a „Sötét hatalmak kezében“ című ciklus — mint amely költőnk utolsó napjait tükrözteti vissza — lett az utolsó. Végül a régi, *Rabságban* című kötet függelékét, az „Angol dolgok“ 7 fordított versét a tervbevett, „összegyűjtött versei“ kötetének a végére szántuk.

10. *Repülj már levelem...* A katonaköltő „Órangyal“-ához írt szerelmes levelei. A Vitézi Rend Zrínyi-Csoportja kiadása. Budapest, 1942. augusztus. GYÓNI GÉZA halálának 25. évfordulójára jelent meg. Sajtó alá rendezte (előszóval, összekötő szöveggel és jegyzetekkel ellátta) e sorok írója. Képek, hasonmások is vannak benne. Nemcsak levélközlés, több vers története és mozzanatai és megvilágosodtak e könyvben. A levelek kézírata a szabadkai múzsa (= „Órangyal“) birtokában.

Előkészületben: A köteteken kívül összegyűjtött versek, mint: *Összes versei. II. kötet.*

Teroben: Egy általános leveleskönyv, amely GYÓNI GÉZÁNAK a többi múzsához, barátaihoz és családjához írt leveleiből tevődnekk össze, súlypontja a békeidőre esnék. — Egy füzetre való összegyűlhet még prózai cikkeiből is, valamint szép számmal gyűlnek olyan versek és szépprózai megnyilatkozások, amelyek költőnkéről szólnak s egyszer, évfordulós alkalommal egy „Gyóni Géza-émlékkönyv“-be kiadhatók volnának.

GYÓNI FERENC.

Hartleben Konrád Adolf kiadó lapterjesztési ötletei és a *Patriotisches Wochenblatt*. HARTLEBEN KONRÁD ADOLF 1804-ben németnyelvű hetilap kiadását határozta el. A lap szerkesztését LÜBECK JÁNOS KÁROLYRA, a múlt század elejének hírneves polihisztor orvosdoktorára, Hont vármegye első fizikusára, tiszti főorvosára bízta. A hetilap első száma ily címen jelent meg:

Patriotisches Wochenblatt

für Ungarn.

Pesth, den 4. Januar. 1804.

A hetilapból — úgylátszik — bőségesen maradtak példányok, s az élelmes kiadó összefűzette, borítékoltatta az egy-egy hónapban megjelent lapszámokat és folyóirat formájában forgalomba hozta ily bővebb címen:

Patriotisches Wochenblatt für Ungarn. Zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse und zur Beförderung aller Guten und Nützlichen. Für Leser aus allen Ständen. Herausgegeben von JOHANN KARL LÜBECK, Doktor der Arzneykunde. Pesth, 1804.

A készlet azonban így sem fogyott el teljesen, egyes lapszámokból sok maradt meg ezért 1807-ben az 1804. ápr.—júniusi számokból új, címlapkiadást állított össze, ily címen:

Der patriotische Rathgeber für den ungarischen Stadt- und Landwirth. Eine Auswahl der besten Abhandlungen über alle Zweige der Landwirtschaft. Für Leser aus allen Ständen herausgegeben von Dr. JOHANN KARL LÜBECK ersten Physikus des löbl. Honter Comitats... Zweite Ausgabe des patriotischen Wochenblattes. Pesth, 1807. Bey Conrad Adolf Hartleben.

E kisnyolcadrétaalakú, magasszínvonalú gazdasági hetilapnak, mely Magyarország gazdasági viszonyairól és egyéb hasznos tudnivalókról tájékoztat, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának három példánya van.

1. Borítékos, fűzött példány, 1804. január, február, április, májusi füzetek.

2. Egykorú bőrkötésű példány, a gerincen bordó és zöld címkével. (A JANKOVICH-gyűjteményből.) 1804. jan.—dec. Ebben hiányzik az 1804. január 11-i második számból a 49—64 lap.

3. A „Der patriotische Rathgeber“, egykorú papírkötésben. Ez tartalmazza az 1804. április—júniusi 14—25. számokat.

A legteljesebb példány a bőrkötésű, JANKOVICH-féle példány, amely könyvtörténeti szempontból becses adatokat tartalmaz. Az első negyedévi kötetben, a januári számok után vannak kötve HARTLEBEN I., II., III. és IV. a februári számok után V., VI., a májusi számok után 1., 2., 3., 4. számú könyvjegyzékei. Ezek a fűzött példányban nincsenek meg. A kiadó nyilván mellékelte könyvárjegyzékeit a szétküldött példányokhoz s aki a füzeteket bekötötte (a kiadó, vagy példányunk bibliofil tulajdonosa, JANKOVICH), a könyvjegyzékeket a hetilap tartozékainak tekintette. — A másik érdekessége, hogy a decemberi füzet közli az előfizetők: mágnások, nemesek, tisztek, könyvárusok stb. névsorát. E névsor szerint a hetilap háromezrednyolcvanöt példányban küldetett szét.

Hogy mennyire fontos tartozéka, nemcsak a könyvnek, hanem a folyóiratnak, ujságnak is a boríték, a *Patriotisches Wochenblatt* esetében is látjuk. Először is a borítékon sokkal több adat és szöveg van, mint az egyes számok homlokcímein, melyek csak a folyóirat főcímét, számát, megjelenési helyét s idejét tartalmazzák. Ezzel szemben a borítékon figyelemkeltő, a lap célját hirdető mondatok olvashatók: „Zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse und zur Beförderung alles Guten und Nützlichen“. — „Für Leser aus allen Ständen“ — A szerkesztő neve, foglalkozása, a kiadó neve és a kiadás helye csak a borítékon van feltüntetve. — A boríték második oldalán olvasható a

hetilap programja: „Nachricht von dem Plan und dem Zweck dieses Wochenblattes“, amely elsősorban a magyar föld ismerete és a magyar közgazdaság előbbrevitele. — Kéziratokat küldhet be az is, aki nem tud jól németül: „... Beiträge, entweder auch in inkorrekt deutscher Sprache, oder in der ungarischen oder lateinischen Sprache liefern möchten, weil er sie dann mit aller Treue ... übersetzen, oder faszlicher ... korrekter für das Wochenblatt bearbeiten ... würde.“ A boríték harmadik és negyedik lapján pontokba foglalva ismerteti a lap tervezett rovatait, terjedelmét, előfizetési föltételeit, árát stb., s közöl egyéb folyóirat hirdetést is.

A hetilap először hetenként jelent meg, azután havonként, összefűzve, borítékkal ellátva („Monat Januar. 1804), azután negyedévenként, a negyedévi három füzetet egybekötve (Erster ... Band), s valami jeles férfiúnak ajánlva: az 1804. I. kötet „Dem Hochehrwürdigen Herrn SAMUEL THESCHEDICK“, a II. kötet „Seiner Hochwürden dem Herrn LUDWIG MITTERPACHER v. MITTERNBURG“. A három füzetekből álló köteteknek külön tartalomjegyzékük is van. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Használtak-e a kaszinók a könyv- és hírlapkiadásnak? Előbb Pozsonyban, majd Pesten alapított első kaszinóival SZÉCHENYI ISTVÁNNAK nem volt egyéb célja, mint az, hogy a magyar társadalmat mozgásba, erjedésbe hozza. A SZÉCHENYI-adta példa hatására országszerte létesülő hasonló egyesületek — 1833-ban már 29-ről tud SEDLNITZKY kémé¹ — szintén a társas együttlétre és a nemzeti műveltség emelésére fordítják minden gondjukat. A sátoraljaújhelyi kaszinóról megnyugodva jelenti Bécsbe a besúgó, hogy ott esténként sokan egybegyülekeznek, megengedett újságokat olvasnak, billiárdoznak, kártyáznak és — „tisztességesen viselkednek“.² Pedig ennek a kaszinónak a jegyzője KOSSUTH LAJOS volt... A társaskörök hangja azután előbb a megyegyűléseken, majd az ország házában is hallhatóvá válik, nem tompíthatja már azt a magára eszmélt idegen rendőrség, de még magának az első alapítónak mérséklő szava sem. A nagy nemzeti eszmék és célok visszhangja veri fel a kaszinói szobákat, nem jámbor olvasás, de egyre hevesebb vita folyik bennük, míg megérik mozgalmuk gyümölcse: negyvennyolc.

Elégé ismerjük a kaszinók hatását a SZÉCHENYI fellépését követő két évtized történelmére. De kétségtelen a szellemi életre, irodalomra, tudományra, művészetre gyakorolt befolyásuk is. Valamennyi

¹ VISZOTA GYULA: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. I. kötet. Budapest, 1927. XXVII. l.

² U. o. XX—XXI. l.

kaszinó első dolga volt, hogy a fontosabb bel- és külföldi lapokra előfizessen, meg hogy könyvtárt gyűjtsön magának, olyan könyvtárt, amelyben ne hiába keresse a legújabb magyar könyveket az olvasó. A negyvenes évek sokat támadott konzervatív társaskörének, a *Gyűldének*, alapítója, LIPTHAY SÁNDOR, egész magánkönyvtárát odaajándékozta.³ A vidéki kaszinók is igyekeztek gondoskodni olvasmányról tagjaik számára: ARANY JÁNOS az *Életképeket* a szalontai kaszinóban olvasta.⁴ Kétségtelen, hogy könyv és hírlap, meg azok közönsége közt hazánkban az 1830-as évektől kezdve új és döntő közvetítő tényező a kaszinó.

Ennek az új művelődési tényezőnek hatását kísérli meg lemérni egy kortárs a *Hasznos Mulatságok* 1840. augusztus 15-én megjelent 14. számában, „Casinóink hatása nemzeti fejlődésünkre 's művelődésünkre“ című közleményében. A szerző, akinek mérlegén kaszinóink művelődési szempontból egytől-egyig könnyűnek találtnak, M— I—. betűjellel írja alá cikkét. Bár döntő bizonyítékunk nincs erre, kétségtelennek tartjuk, hogy a betűk mögött MÁJER ISTVÁN, a lelkes és szorgalmas esztergomi pap, a későbbi egyetemi tanár rejtőzik, ugyanaz, aki a réz- és fametszés terén fejtett ki serkentő működést és aki első képes hetilapunk, az *Abrázolt Folyóirat* számára több illusztrált tudósítást írt. MÁJER ISTVÁN gyakorlati észjárására vall cikkének számszerűen értékelő józansága is.

De hallgassuk őt magát: „Casinóink keletkeztekor minden hazafi örömtelven 's azon szép reménnyel kecsegtetve nézett a jövődők elébe, hogy illy egyesületekbe központosulván az anyagi és szellemi erők, az anyagiaknak mint eszközöknek összetéve gyarapuló tömege 's a' szellemieknek mint eszközlőknek gyakori és terjedelmesebb közlekedése, össze- 's közrehatása, legbizonyosabb és legrövidebb útja leend nemzeti fejlődésünk és művelődésünk helyes irányú előhaladásának. E' nemes és szent szándék lelkesíté 's határozó, úgy hisszük, magukat az alapítókat e' casinói egyesületek létesítésére, 's ugyan e' szent szándék teljesedését várta minden józan szellemű magyar, ki nemzeti fejlődésünk- és művelődésünknek olly irányú előhaladását kívánja, melly elháríthatatlan akadályokba ne ütközzék és vissza ne bukják még alább, mint a' hol előbb állott“.

Használtak-e a kaszinók a nemzeti művelődésnek, úgy, ahogy azt várni lehetett tőlük? teszi fel most már a kérdést a szerző. A választ elsősorban az dönti el, használtak-e a kaszinók a sajtónak, mert „a' sajtó egyik leghatalmasabb előmozdítója a' szellemi művelődés-

³ DEZSÉNYI BÉLA: *Nemzeti Ujság*. Budapest, 1941. 15. I.

⁴ FARKAS GYULA: A „fiatal Magyarország“ kora. Budapest, 1932. 22. I.

nek“. „Nyert-e hát a' sajtó casinóink által?“ — kérdezi tovább s mindjárt felel is: „Nem csak nem nyert, hanem vesztett 's annál inkább hanyatlik, minél inkább szaporodik a' casinói egyesületek száma. Olly helyeken ugyanis, hol előbb 20 vagy 30 példány véteték meg valamely magyar könyvből, most alig kel 2 vagy 3 el, úgyszintén hol előbb 20 vagy 30 példány járaték valamely folyóiratból, most alig járatik 2 vagy 3; mert a' kik előbb olvasmányokat vettek 's könyvtáracskákat gyűjtögettek, most tagjai a' helybeli casinónak, hol majd minden magyar könyv és folyóirat megszereztetik 's olvastatik“. A következmény szerzőnk szerint nem lehet kétséges: „Ha e' szerint annyira kevesül a' könyvvevők 's folyóirat-járatók száma, hogy a' magyar könyvek kiadói kevés vagy épen semmi jutalmát nem látják fáradságaiknak, sőt néha még a' nyomtatási költségeket sem vehetik be: ugyan ki fog majd magyar könyveket írni 's kiadni? 's mi újat fognak aztán a' casinókban is olvashatni?“

Tehát a kaszinók könyvvásárlása nemcsak hogy hasznot nem hajt a magyar kiadónak s így közvetve az írónak, hanem kárt okoz, mert az egyéni könyvvásárlók lesznek általa kevesebben. De más hiba is van a kaszinók könyvgyűjtése körül. „A' kaszinók ugyanis jó és rossz könyvet, csak magyar legyen, választás nélkül megszokták szerezni, hogy bármellyiket is kívánna egyik vagy másik tag, benne szükségét ne lásson: holott, casinók nem létében az olvasni szerető csak jónak tartott 's célszerű könyvekre adná ki pénzét“ — aminek következménye megfelelő kiválogatás lenne: a selejtes művek kihullanának az olvasók rostáján, az érdeemes szerzők pedig új és új alkotásra buzdulnának.

De a kaszinói olvasás módja sem alkalmas a művelődés előmozdítására. Mert a tagoknak — vagy, ahogy akkor nevezték, részvényeseknek — csak helyben szabad olvasniok, könyvet haza nem vihetnek. Már pedig „a' ki maga számára vesz meg valamely könyvet, ezt, ha csak azért is, hogy pénzét hiába ki ne vetette legyen — egészen 's figyelmetesen is át szokta olvasni: míg a' casinóban majd billiárd- és kártyajáték, majd hiába való csevegések 's szájaskodások pipafüstös lármái 's botránkoztatásai által megzavartván, az olvasást többnyire kénytelen félbeszakasztani s amazok közé vegyülni, úgy, hogy kevés könyvet olvashat rendszeresen és egészen át...“

Más forrásból is tudjuk, hogy a kaszinók hangos vitái, valamint az azokban folyó dőzsölések, kártyázások megbotránkozást keltettek. Ennek a megbotránkozásnak tudható be részben a negyvenes évek legjelentékenyebb társaskörének, a Nemzeti Körnek, többszöri megszűlése, éppen a komolyabb tagok kilépése.⁵ De kétségtelen, hogy

⁵ DEZSÉNYI, i. h.

szerepet játszott ebben a politika is: a kormány híveinek s az ellenzéknek egyre élesebb szétválása.

Cikkünk szerzője maga sem elfogulatlan: mint a kormányhű *Nemzeti Ujságnak* s melléklapjának, a *Hasznos Mulatságoknak* munkatársa, a kaszinók többségében hangoztatott eszmékkal nem értett egyet. Az is kétségtelen, hogy a magyar irodalom, a magyar újság- és könyvkiadás ügyét illető sötét jóslásai nem váltak valóra. De a könyv és az újság történése számára érdekes a kaszinóknak, mint közönségszervező intézményeknek ez a — talán kissé éles —, de találó jellemzése. A kaszinók s a kávéházak szerepe az újság és a könyv életében nem elhanyagolható tényező. Hatással van a könyvtermelésre meg az olvasásra egyaránt, akár a komoly olvasóterem, vagy a népszerű kölcsönkönyvtár. A *Hasznos Mulatságok* cikke e hatás kezdetéről ad érdekes és hű képet, noha helytelenül vonta le a következtetést a pontosan leírt tünetekből. DEZSÉNYI BÉLA.

Porladásnak induló kéziratok és könyvlapok restaurálása az Országos Széchényi Könyvtárban. A könyvtárosnak, ki főleg kéziratokkal és régi nyomtatványokkal foglalkozik, igen gyakran kerül kezébe olyan kézirat vagy régi nyomtatvány, melynek lapjai valósággal szétporlanak a kéz érintésére. Az ilyen könyvek rendszerint huzamosabb ideig nedves helyen, pincékben, vagy rossztetejű padlásokon feküdtek. Így a papiros magába szívta a nedvességet, mely aztán kioldotta a papírostokat összekötő enyvezést és ha a könyv később száraz helyre került is, nem volt meg a papirosban az az anyag, mely a rostokat összeköti és így a papiros szétporlik.

Az ilyen tönkrement papiroslapok megmentésére sikerült egy megfelelő eljárást kidolgoznom, mellyel megóvhatjuk a további romlástól ezeket a porladó kéziratokat vagy nyomtatványokat. Természetesen itt nem művészi restaurálásokról van szó; a lényeg itt az, hogy a megmaradt kézirat-, vagy nyomtatványrészeket a jövő számára meg akarjuk menteni.

Az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárából kaptam restaurálás céljából a nagyértékű bártfai kéziratot hangjegy-gyűjteményből egy füzetet, melynek lapjai a fentemlített állapotban voltak. A kéziratot egy külföldi könyvtár kérte kölcsön és e zenei kéziratot oly módon kívántuk előbb restaurálni, hogy minden részecskéje megmaradjon és kölcsön is lehessen küldeni, a nélkül, hogy valami kárt szenvedjen. A kéziratot megfigyelhető volt, hogy a betűk vonalain a papiros nem porlik szét, tehát a tinta megóvta az enyvezés kioldódását. Voltak olyan betűk vagy kótafejek, melyeknek csak az írott körvonalai maradtak meg.

A fenti eljárásához hosszas kísérletezés és különféle papirosok kipróbálása után egy egészen átlátszó és bizonyos zsírtartalmú papírt használtam, mely említett tulajdonságánál fogva egy esetleges későbbi nedvesedésnek is jobban ellenáll.

A használt papirost hosszabb ideig tiszta vízben áztattam és utána finom keményítőcsirizzel vékonyan átkentem, vigyázva arra, hogy tükörsíma legyen; ezután pedig a papirost minden irányban maximálisan kinyújtottam. Ezt a símaságot csak huzamosabb ideig tartó kenés után értem el, azután ráhelyeztem a megóvandó kézirat maradványait, melynek részeit nagyon pontosan összeillesztettem. Ez a művelet tartott a leghosszabb ideig, mert nagyon kellett vigyázni, hogy az egyes részek pontosan egymáshoz kerüljenek és a megmaradt részek teljes egészében olvashatóvá váljanak. Ezután, mint az alapján, egy másik papírlapot is az említett módon preparáltam és azt a kéziraatra ráhelyeztem és óvatos dörzsöléssel a különböző papírok különböző húzási természete miatt a képződött gyűrődéseket teljesen kisimítottam.

A kézirat- vagy nyomtatványrészek összeillesztését nagyon lelkiismeretesen kell végezni, mert ha egy rész nem a helyére került és már a fedőlapot ráhelyeztük, többé nem lehet a hibát helyrehozni, mert a rossz állapotban levő papiros a nedvesség és a ragasztóanyag következtében már el nem mozdítható, mert szétmállik.

Az így restaurált kéziratot két vastag papírlemez közé tettem. A papírlemez alá és fölé egy-egy vastag üvegtábla került, melyet nehéz súlyokkal préseltem. A préselésnél a papírlemez magába szívja a nedvességet, viszont a vastag üveglapok a nehéz súly alatt símára préselik a restaurált kéziratot. A megszáradt kéziratot bádoglemezek közé raktam és egy erős vasprésbe tettem. Mindkét préselés időtartama 48—48 óráig tartott, mely után a kikerült kézirat olyan síma lett, mint a tükör, kitűnően olvasható és majdnem az mondható róla, hogy örökre megmentettük, mert olyan, mintha két üveg közé került volna.

A fenti módon már több füzet ilyen zenei kéziratot, oklevelet, sőt molyok által szitává rágott régi újságlapokat is restauráltam. Hiányos pergamenlapokat is restaurálhatunk ilyen módon, de a pergament és a használandó papírt különös óvatossággal kell áztatnunk, preparálnunk és igen nagy súly alatt préselnünk. Ezen eljárás alkalmas még pergamen-kódexlapok írásainak megvédésére a kopás és elhalványodás ellen.

Olyan esetekben, mikor régi könyveknek csak egyes részei vannak így elporladva, egyébként a könyvlapoknak a nagyobbik felülete jó állapotban van, nem kell a könyvlapokat a megóvás érdeké-

ben a fenti módon két lap közé preparálni, hanem a hiányzó részeket hasonló papirossal kiegészítjük. Ez az eljárás azonban még nagyobb türelmet és kitartást kíván, de kellő szakértelemmel szép eredményeket érhetünk el vele.

Ugyancsak az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárából kaptam a Cod. lat. 390. jelzetű kódexet restaurálás céljából. A kódex felső részén a lapok területének körülbelül egynegyed részén keresztül volt rothadva és a lapok felső szélei az említett területen részben hiányoztak, részben porladó állapotban voltak.

A szétszedett lapokat üveglapokra fektettem és a hiányzó részeket hasonló papírból óvatosan kirajzolva kiszabtam és hozzáillesztettem, de úgy, hogy az új papír sehol sem feküdt a könyvlapokra rá, csak hozzáilleszkedett, miután a szövegrészből is helyenként hiányzott, nehogy a megmaradt szövegből valamit is eltakarjon. Ezután fehér keményítőcsirizzel a porladásnak indult részt és az új kiegészítő papírnak a könyvlaphoz illeszkedő részét mindkét oldalán egyformán vékonyan bekentem és fehér selyempapírossal a ragasztás helyét beborítottam, szintén mindkét oldalon. Természetesen a selyempapíros a ragasztóval bekent területnél jóval nagyobb volt és így száradás után az oda nem ragadt selyempapírszéleket óvatosan letépdستم. A ragasztás helyén a selyempapír tökéletesen hozzáillesztette az új kiegészítést és a porladásnak indult részét is preparálta a könyvlapoknak. A restaurálás után bádoglemezek közé igen erős présbe kerültek a lapok.

A kódex lapjainak egy része teljesen hiánytalan volt, azonban a porladás kezdetleges jelei már látszottak rajta. Az ilyen ép, de megpuhult lapokat a következőképpen konzerváltam. Egy nagy fűrészlappal vízbe kevés timsót és kevés enyvet oldottam. Az említett kéziratlapokat a timsós, enyves vízben kifürösztöttem és félig száraz állapotban bádoglemezek között préseltem. A fenti eljárástól a préselés után a lapok visszanyerték eredeti tartósságukat.

A présből kikerült lapokból újra összeállítottam az íveket és korhú, valódi bordára fűzve egy eredeti XV. századbeli technikával készült, egész bőrkötést készítettem, mely kötést vak nyomással a következő rajzú vésetekkel díszítettem, a kódex első és hátsó tábláján.

A tábla szélén körül egymásba folyó fonatos zsinórszerű díszből egy sor került, ezen belül arányosan elosztva tizenhat fonatos dísz, ezután megint egy sor fonatos dísz, mint a szélén és a tükrön belül pedig nyolc nagyobb négyszögletes fonatú dísz alkalmaztam.

A leírt módon restaurált és saját tervezésem által díszített és készített kötéssel igyekeztem a kódexnek lehetőségig megfelelő korhú formát adni.

SASVÁRI DEZSŐ.

Kecskeméthy Aurél 1849-es katonai lapjáról. 1849 júliusában KECSKEMÉTHY AURÉL, a neves ügyvéd, újságíró és politikus, GÖRGEY ARTHUR ösztönzésére „Való” címmel katonai lapot akart indítani. E szándékát nyomtatásban elsősorban magának az indítani szándékozott lapnak 1849 júniusában megjelent „programmja”, másodsor KECSKEMÉTHYNEK a „Napló”-ja őrizte meg számunkra. A későbbi nyomtatott megemlékezések (RÓZSA MIKLÓS: *Kecskeméthy Aurél naplója 1851—1878.* — KERESZTY ISTVÁN: *A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése 1705—1867.* — ANGYAL DÁVID: *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése.*) e két gyökörből táplálkoznak. Bár ANGYAL DÁVID jelentős könyvében utal a program egy-két kifejezésére, de a lap megjelent programját eddig senki nem ismertette.

Tekintettel arra, hogy a közelmúltban a katonai lapok nálunk is feldolgozás alá kerültek, egyetértve SUPKA ERVINNEK szíves ajánlásával — aki e programra figyelmünket felhívta — időszerűnek látjuk a „Való” programjával közelebről is megismerkedni.

A „Való” programjának egy nyomtatott példánya megvan a Magyar Nemzeti Múzeum hírlaptárában 8379. sz. alatt. Az elég erős papírra nyomott 28,5 × 43 cm nagyságú, egy levélből álló nyomtatvány magán viseli a 48-as idő minden jellegzetességét. A címbetűket díszesebb nagybetűkkel, a szöveg betűit korabeli ortográfiával nyomták. A szöveg fogalmazása, stílusa jellegzetesen KECSKEMÉTHY AURÉL kiváló egyéniségére mutat. Ezenfelül a mondatok hangzásából minden kétséget kizáró módon meg lehet állapítani, hogy mielőtt nyomdába adták volna, a kéziratot GÖRGEY ARTHUR is látta. Erre vallanak azok a mondatok, amik a hadsereg állapotáról nyilatkoznak. Éspedig: „...ki netalán azt hinné, hogy hadseregünknel minden a legáldottabb rendben 's hadügyünk a tökély ne továbbját érte el ... nagy családásban élne“. Ilyen meglátása csak annak lehet, aki — mint maga GÖRGEY is — hosszabb ideje benne él a hadseregben. Bár KECSKEMÉTHY is kiment a harctérre, de — mint RÓZSA MIKLÓS könyve IX. lapján írja —: „...azért, hogy Görgy mellett katonai lapot csináljon — békepártit“. A továbbiakban a szöveg indokokat sorol fel előző állítására, valamint arra a fontos körülményre, hogy miért kell katonai lapot kiadni. Ezeket mondja: „...miután a' most teendő épület századokra hatna be — oly feladat, melynek megoldása egyedül a' haza összes értelmiségének közmunkálásából várható; sőt az adminisztratio ephemer igényei, a' katonai rendőrség, eljárás, kezelés naponkinti érdekei is egy szoroson katonai lap létezését mellőzhetlenné teszik“. Ezekután megmagyarázza, hogy ne essék senki tévedésbe, ez a lap, tekintettel a hadsereg nagy fontosságára s arra, hogy

ágazatai a nemzeti élet más területeire is átnyúlnak, *nem lesz kizárólag katonai*. S erre elmondja a tulajdonképpeni programot, mely szerint a lap a következőket igyekszik adni: hiteles hadtörténeti adatokat a fontosabb hadjáratokra vonatkozóan; tájékoztatást minden a hadüggyel kapcsolatos eseményről (s itt őszinte beszédre kéri „e' haza minden állású férfiaiát“). Politikai iránya: „a' civilisatio hódításiért küzdünk; kormányformák feltétlen apostolai nem vagyunk...“ S kimondja, hogy a szabadság, egyenlőség, testvériség elveiért „élni akarunk és halni merünk“.

Jelmondatot pedig Horátiusból választott, amit büszkén be is jelentett: „Si fractus illabatur orbis, impavidos ferient ruinae“.

Július elejétől kezdve hetenkint négyszer: kedden, csütörtökön, szombaton és vasárnap jelent volna meg. Előfizetési ára: helyben félévre, házhordozással (sic!) 6 ft., postán borítékban 7 ft. pp. Keltezés: „Pest, június 1849“.

Ez lett volna tehát *az egyetlen pesti katonai lap abban az időben*, mert — mint ismeretes — a többi Erdélyben és Komáromban készült. Hogy a lap milyen alakú, terjedelmű és kivitelű lett volna, arra — sajnos — semmi felvilágosítást nem kapunk. S mivel a július 13-án bekövetkezett világsi katasztrófa a lap megjelenését lehetetlenné tette, valószínűleg már nem is kapunk. Hacsak a későbbi kutatás nem vet felszínre egy erre irányuló mellékmondatot vagy elejtett megjegyzést.

LUKÁCS JÓZSEF.

Délvidéki gyűjtés. A Délvidék visszaszerzése után a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára azonnal megkezdte a jugoszláv területen megjelent hungaricumok összegyűjtését.

Két könyvtári tisztviselő hivatalos kiküldetésben Újvidéken, Szabadkán, Zomborban, Zentán gyűjtött. Az újvidéki és szabadkai középiskolák igazgatósága a legnagyobb fokban megértette a kultúrcélt és rögtön nagymennyiségű értékes anyagot adott át a tanári könyvtárakban fölöslegessé vált jugoszláv segédkönyvekből. Még ennél is értékesebb anyagot juttatott a „Miniszterközi Bizottság“ a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára rendelkezésére. De számottevőek a visszafoglalt területeken a jugoszláv megszállás alatt használatban volt tankönyvek is, melyeknek lefoglalását a Könyvtár kérésére a m. kir. Honvédség vezérkari főnöke rendelte el.

Ilyen módon a Széchényi Könyvtár 1250 darab szerb, horvát, német és magyar olyan könyvhöz jutott, melyet a Délvidék visszatérte előtt nem sikerült megszereznie. Az elsődleges hungaricumokon kívül nagy számmal vannak képviselve a jugoszláv államra vonatkozó politikai, statisztikai, közoktatásügyi és jogi természetű köny-

vek, de fellelhetők a belgrádi, zágrábi és laibachi akadémiák becses forráskiadványai, továbbá szakbibliográfiák, szótárak és lexikonok; ugyancsak értékes az egy köbméternyi folyóirattömeg is, amely még feldolgozását várja.

Az adományozott könyvek között voltak egyesek, melyek több példányban is előfordultak és voltak olyanok is, amelyek a Könyvtár gyűjtőkörébe nem tartoznak. Ezen anyagból a Széchényi Könyvtár ellenérték nélkül átengedett a Szláv Philológiai Intézetnek 217, a Magyar Történettudományi Intézetnek 142, és az Államtudományi Intézetnek 225 darabot.

Az ajándékkönyvek elosztásánál a Könyvtár most is arra törekedett, hogy az egyes munkák a legmegfelelőbb helyre jussanak. Ezért a Könyvtár felszólította a tudományos intézeteket, hogy az érdeklődési körükbe vágó anyag kiválogatására a szláv nyelvekben jártas szakembereket küldjenek ki. Ez meg is történt a Szláv Philológiai Intézet, a Magyar Történettudományi Intézet és az Államtudományi Intézet részéről.

GÁSPÁR MARGIT.

Bakócz Tamás és egy budai polgár misekönyvüzletének bonyodalmai. BAKÓCZ TAMÁS győri püspökségének idejét (1486—1492), életrajzírója a püspök politikai és diplomáciai tevékenységének rajzában foglalja össze. Már előljáróban hangsúlyozza, hogy BAKÓCZ ezentúl is a királyi udvarban tartózkodott és a király legbensőbb bizalmát élvezte.¹ Ha ezek a sokszor nagyon feszült légkörben lefolyt évek a püspök egész energiáját le is foglalták, bizonyos, hogy a közügyek mellett nem vonta ki magát az egyházmegyéjét érintő ügyek intézése alól sem.

A könyvnyomtatás feltalálása és elterjedése óta jelentős gondja lehetett az egyházmegyéknek az egyházaknak liturgikus könyvekkel való ellátása. Hiszen a jóval kisebb áron beszerezhető nyomtatott könyvek minden plébánia és templom számára hozzáférhetővé és elhasználásuk esetén pótolhatóvá tették a szertartáskönyveket. Nem tudjuk adatokkal alátámasztani a magyar egyházmegyéknek e tárgyban folyamatosított intézkedéseit, de nagyon valószínű, hogy kellett ily rendelkezéseknek lenniök. Legvalószínűbb, hogy az egyes ordináriusok és rendfőnökök maguk intézkedtek, hogy a lelkészkedő papság a megfelelő számú nyomtatott egyházi könyvhöz, elsősorban a misekönyvekhez jusson. Ez az intézkedés nálunk valószínűleg csak a XVI. század elején lehetett általánossá, amire a század elején sűrű egymásutánban nyomtatott esztergomi misekönyvekből is következ-

¹ FRAKNÓI VILMOS: Erdődi Bakócz Tamás élete. Bp., 1889. 17. l.

tethetünk. A folyamat azonban már 1480 körül megindult és csak a XV. század végéig az esztergomi misekönyvek 12—13, a pécsinek és a pálosoknak egy-egy misekönyv-kiadását ismerjük. A misekönyvek gyors egymásutánban való nyomtatásának okát természetesen a kiadások példányának kicsiny voltában is kereshetjük, valamint abban is, hogy a következő kiadások az előbbieknél tökéletesebbek voltak.²

A nyomtatott misekönyvek elterjesztésének kérdésével hozhatjuk kapcsolatba azt a legújabban a székesfőváros történetéhez készült oklevélmásolatok munkálatai során előkerült oklevelet,³ amely bár tökéletlenül, de mégis bizonyos fényt derít a misekönyvek áramlásának útjára. Ebben az 1491 január 13-ról keltezett oklevélben ÁDÁM GERGELY budai bíró és az esküdt polgárok hírül adják, hogy FOGELBAIDER SEBESTYÉN, néhai FOGELBAIDER LÉNÁRT budai polgár unokatestvére, mint végrendelete fővégrehajtója és hagyományosa, — amire vonatkozólag a város kisebb pecsétjével ellátott igazolólevelet bemutatatta — minden fi- és nőrokonával együtt, akiket a hagyatékából folyó terhek és sérelmek érintenek, megjelent Budavára tanácsa előtt és előadta a következőket:

FOGELBAIDER LÉNÁRT életében nem messze a városházától, FORSTER GYÖRGY és BERNÁT aranyműves háza között fekvő házát ERDÖDI TAMÁS győri püspöktől átvett misekönyvekért fennálló ezer arany forintnyi tartozása fejében a püspöknek zálogba adta és a püspököt a város szokásai szerint a ház birtokába bevezette. LÉNÁRT elhalálozván, TAMÁS püspök FOGELBAIDER SEBESTYÉNT bírói úton kötelezte az ezer forintnyi tartozás megfizetésére. Ezt a tartozást SEBESTYÉN LÉNÁRT hagyatékából nem tudván megtéríteni, arra kényszerült, hogy az említett házat ezer forintért zsidóknak adja zálogba. Idő múltával az uzorakamat felnövekedése miatt látván, hogy a házat másként nem tudja a zsidók kezéből kiragadni — a tartozás a kamattal már 1300 forintra emelkedett —, a házat minden haszonélvezetével és tartozékával testvérenek FOGELBAIDER ANDRÁSNAK és feleségének, BORBÁLÁNAK adta el örökjogon békés birtoklásra minden ellenmondás nélkül. Miután FOGELBAIDER ANDRÁS és felesége lefizették az ezerháromszáz forintot WERES ÁBRAHÁM nevű zsidónak és ezzel a házat teljesen felszabadították, viszont FOGELBAIDER SEBESTYÉN a fi- és nőtestvérek, nemkülönbén a rokonság semmiféle tulajdonjogot a házzal

² KNAUZ NÁNDOR: A magyar egyház régi mise- és zsolozsmakönyvei. Esztergom, 1870. 1. l.

³ Az esztergomi székesfőkáptalan levéltárában Capsa 18. fasc. 7. nr. 2. jelzet alatt.

szemben nem tartottak fenn, FOGELBAIDER SEBESTYÉN megígérte, hogy ANDRÁS testvérét és ennek BORBÁLA feleségét, valamint örököseiket a ház békés birtoklásában és a vele kapcsolatos minden jogában saját erejével megvédi, amint ezt a város jóváhagyott ősi szokásai előírják. Ennek emlékeztére és megerősítésére a tanács ezt a pcesétjével el-látott privilegiális levelet adta ki.

Ez a történet némiképp hasonlít a XIII. száz. közepéig a csatári apát-ság tulajdonában volt GUTKELED-biblia történetéhez, azzal a lényeges különbséggel, hogy a bibliát a megszorult kegyúr zálogba tette és a zálogkönyvet nem tudván megfizetni, a biblia annál a FARKAS nevű zsidónál maradt, aki a patrónusnak pénzt folyósított. A zálog címén zsidó kézre került biblia azonban száz év múlva Admontban került ismét elő, mint GOTHARD érsek bibliája.⁴

Ha most már az okiratban foglalt adatokat megvizsgáljuk, első-sorban TAMÁS püspök szerepét, illetőleg a misekönyvekkel való kap-csolatát kell fontolóra vennünk. BAKÓCZ TAMÁS könyvtárának négy darabját ismerjük. Ezek között van a zágrábi székesegyház kincs-tárának *missaléja*, amelynek miniálását BAKÓCZ fejeztette be, továbbá a befejezetlen — talán FRANCISCUS DE CASTELLO által készített — esztergomi *graduale*.⁵ Nyomatott könyvéről nincs tudomásunk. Bizonyos azonban, hogy e reánk maradt sovány adatok sem adnak fogal-mat BAKÓCZ könyvkultúrájáról és az egyházi szertartáskönyvekkel kapcsolatos ténykedéseiről sem. Mivel a győri egyházmegyének nem adott ki külön misekönyvet, bizonyos, hogy a győri is az esztergomit használta. Az 1486—1492. években az esztergomi misekönyveknek négy kiadását ismerjük. Az első RATDOLTNÁL Velencében (1486), a második NÜRNBERGBEN, STUCHSNÁL (1499), a harmadik BRÜNNBEN, STAHEL-PREINLEINNÉL FEGER TEOBALD budai könyvárus költségén és könyvárusjelvényével (1491), és a negyedik Velencében HAMANNÁL jelent meg. Ezeket megelőzően öt vagy hat esztergomi missale kiadá-sáról tudunk.⁶ Mindezek között csak 1491-i kiadásnál van a nyom-dász és a könyv fogyasztója közötti tényezőkről, a könyvárusról tudomásunk. FEGER TEOBALD mellett ebben a hét esztendőben RUEM GYÖRGY szintén mint budai könyvárus ismeretes, de az 1490-ben, Velencében megjelent *De officio misse* című mű mellett ő csak az 1493-évi esztergomi misekönyv hártypéldányain van mint könyvárus

⁴ FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: A Gutkeled-biblia. MKSzle 1892/93. évf. 5 és kk. II.

⁵ HOFFMANN EDITH: Régi magyar bibliofilek. Bp., 1929. 177 és kk. II.

⁶ WEALE-BOHATTA: Catalogus missalium. London, 1928. p. 248—251.

megnevezve.⁷ A külföldhöz hasonló bizományi raktárakról, mint amelyen a velencei NICOLAUS JENSON által alapított vállalkozás volt, nálunk nincs nyom. Hogy a BAKÓCZ által FOGELBAIDERnek eladott ezer forint értékű misekönyvek esete minden valószínűség szerint a könyv árusításának kérdésével függ össze, arra elsősorban a misekönyv nagy tömege enged következtetést. Bár FOGELBAIDER mint kereskedő, vagy könyvkötő nem ismeretes és nevével is tudunkkal csak ezzel az üzlettel kapcsolatban találkozunk, mégis feltehetjük — más elfogadható magyarázat hiányában —, hogy FOGELBAIDER ebben az esetben a könyveket értékesítésre vette át BAKÓCZTÓL. Valószínű, hogy foglalkozása nem a könyvkereskedés, vagy könyvkötés volt, mert akkor az oklevélben feltüntette volna Buda tanácsa ezt a ténytet, mint ahogyan minden iparos és kereskedő neve mellett e korban foglalkozásának megjelölését is megtaláljuk. A foglalkozás megnevezésének hiánya ugyan nem döntő érv, de tekintettel arra, hogy FOGELBAIDERŐL semmiféle más adat nem maradt reánk, mégis következtetésünknek kiindulópontja lehet. Gondolhatunk arra is, hogy FOGELBAIDER a könyveket bekötésre vette át, mivel e korban és még jóval később is a könyvkereskedő a könyvkötőmesterséget is űzte, amint ezt GALLEN JÁNOS kassai könyvkereskedő 1583. évi hagyatéki leltárából látjuk.⁸ Azonban ennek a körülménynek valószínűvételére is hiányzik minden támpontunk. Az ügylet lebonyolódásának utójátéka is arra enged következtetést, hogy a missalék FOGELBAIDER tulajdonából továbbáramlottak, mert valószínű, hogy az eset tárgyalásánál említés történt volna arra a körülményre, hogy a missalék a hagyatékban megvannak. Az üzlet rendezetlensége és az elzalogosítással kapcsolatos kár FOGELBAIDER üzleti ténykedésére rossz világot vet, bár ennek megítélésére a kísérő körülmények ismeretének hiányos volta miatt nincs elég alapunk.

Az esztergomi misekönyvek árára közvetlen adataink hiányában csak távolabbi következtetéssel utalhatunk. Ha a *Missale Vratislaviense* ára 1497-ben $3\frac{1}{2}$ —4 frt (a kötött példány fél forinttal drágább)⁹ körülbelül erre az árra gondolhatunk az esztergomi misekönyv esetében is. E szerint BAKÓCZTÓL FOGELBAIDER kb. 250 darab misekönyvet vett át, ami az akkori kiadások szokásos példányszámának kb. $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{5}$ -ét tehetete ki.

⁷ VÉGH GYULA: Budai könyvárusok jelvényei. Bp., 1923. 14. l.

⁸ KEMÉNY LAJOS: Egy XVI. századi könyvkereskedő raktára. MKSzle 1895. évf. 310. és kk. ll.

⁹ FITZ JÓZSEF: A könyv története. Bp., 1930. 64. l.

Felmerülhet végre az a kérdés is, hogy a szóbanforgó missalék valóban nyomtatott könyvek voltak-e, mert az oklevél szövegében csak misekönyvekről (pro libris Missalium) és nem nyomtatott könyvekről van szó. Igaz, hogy a könyvnyomtatás feltalálásának korában a könyvek említése mellett gyakran szerepel nyomtatott jellegűnek kidomborítása, de nem valószínű, hogy BAKÓCZ nagyobb mennyiségű kódexet adott volna el egy laikus budai polgárnak. Mindenesetre az ügylet részletesebb körülményeinek ismeretére volna szükség, hogy a tárgy ilyen vonatkozásában is tisztán lássunk.

Az egyetlen, aki az ügyletből kár nélkül került ki TAMÁS püspök volt, mert a zsidókat — bár pénzüket uzsorakamatostul visszakapták — a tanács az uzsora vádjával bélyegezte meg. Ez az eset is adalék lehet BAKÓCZ TAMÁSNAK a gyakorlati élet tényeiben való jártaságához és ama tehetségéhez, hogy érdekeit mindig meg tudta védeni. De ebben az esetben az is valószínű, hogy az Egyház ügyét is szívén viselte.

KELÉNYI B. OTTÓ.

Novák László (1873—1942).

A magyar nyomdatörténetnek érdemes művelője, a könyvnyomdászat és a rokonszakmák enciklopédikus szakembere, nyomdászszaklapok szerkesztője, a nyomdász továbbképzőtanfolyam vezetője, számos könyv, tanulmány és cikk szerzője hagyta árván íróasztalát, amelyen a nyomdász szakközönség részére hasznos és maradandóbecsű művek születtek meg. Fáradhatatlan, termékeny munkása volt a nyomdász szakirodalomnak: 1893-tól 1902-ig a *Magyar Nyomdászat* és a *Nyomdászati Enciklopédia* segédszerkesztője, 1903-tól 1910-ig a *Grafikai Szemle* főmunkatársa és a *Magyar Nyomdászok Évkönyvének* szerkesztője volt, ami tudása iránt a legnagyobb bizalmat és elismerést jelentette szaktársai részéről.

Főműve az általa szerkesztett *Grafikai Művészetek Könyvtárának* VII—XIII. köteteként kiadott „*A nyomdászat története*” című műve, amely hét kötetben tárgyalja a nyomdászat történetét a könyvnyomtatás feltalálása óta 1928-ig, párhuzamosan mutatván be a külföldi és a magyar nyomdászat fejlődését. Ha e műve nem alapult is eredeti forráskutatásokon, mégis nagy nyeresége volt a szakirodalomnak, mert előtte sem a nyomdászat világtörténelme, sem ennek magyar része nem jelent még meg ily bő és a szakirodalomnak ily alapos feldolgozásában magyar nyelven. S bár „főképpen nyomdászembereknek, a magyar kultúra nehézsorsú napszámóinak” számára készült e könyv, a magyar könyvtörténet kutatói is gyakran folyamodnak hozzá tájékoztatásért. A nyomdatörténelmi adatok mellett az egyes korok szellemi áramlatait is ismerteti — nem mindig objektív kritikai megjegy-

zésekkel —, a tanult könyvtörténész azonban e fejtegetéseket úgyis átlapozza, mert a szellemtörténeti fejlődés megismeréséért mindenesetre más forrásokhoz, vagy kézikönyvekhez fordul.

Novák László halálát a magyar nyomda- és könyvtörténet kutatói is részvétellel veszik tudomásul, a könyvtárak pedig különös megbecsüléssel fogják őrizni emlékét mindaddig, amíg nyomdászattörténetnek helyét a tudományos segédkönyvtár kézikönyvei között föl nem váltja egy újabb, gazdagabb anyagú magyarnyelvű nyomdászattörténet. Tehát — előreláthatóan — még hosszú ideig. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.